

Bir saray muhafızı

Milel ve Nihal Geleneğinden

Pamir İsmailîlerinin Akidelerine Dair*

Prof. A. SEMENOV

“Hakkı bâtıldan ayırmak ve hak ile bâtılın görünüşteki benzeyişlerini ayırt etmek; hak ve bâtılın bir diğeriyle olan çelişkilerini tayin için bir ölçü gereklidir ki, o ölçüyle bunların hepsi ölçülebilsin. Biz ölçü olarak kelime-i şehâdeti –ki nefy ve ispattan ibarettir- kabul ettik. Nefyedilen şey bâtıl, ispat edilen haktır. Biz bu kelime ile hayr ve şerri; hak ve bâtılı ve diğer zıtlıkları ölçüyoruz.”¹

* Bu yazı, *Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın* 7. sayısında neşredilmiştir. Yay. Haz. **Ceyhun ÜNLÜER** Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

(Buhara) İsmaililerine dair araştırmalarıyla tanınan Prof. A. Semenov, geçen sene Taşkent'te “Pamir İsmaililerinin Akidelerine Dair” ismiyle bir eser yayınladı. Orta Asya Dârü'l-fünûnu Şark Fakültesi profesörü olan bu zatın yayınladığı eser, Pamir İsmaililerince en önemli din kitabı sayılan Vech-i din'in on birinci babının tercümesidir. Bundan önceki nüshada üstad Şerafeddin Efendi, Nâsır Hüsrev'e dair yazmış olduğu makalede, bu kitaba ve bu kitabın sahibi olan Nâsır Hüsrev'e dair bilgiler vermiş olduğundan biz burada yalnız Vech-i din'in on birinci babını tercüme etmiş olan A. Semenov'un bu tercüme yazmış olduğu mukaddimeyi tercüme ile muhtevi olduğu Pamir İsmaililerine dair önemli ve yeni haberleri İslam mezhepleri ve bilhassa Batınîler hakkında araştırmalarda bulunan zevatın incelemelerine sunuyoruz.

¹ Veceale'l-hakka ve'l-bâtıla ve't-teşâbuh beynehumâ min vechin ve't-temâyuz beynehumâ min vechi't-tezâdd fi't-arafeyn ve't-terettub fi ehadi't-arafeyni mîzânen yezinu bihi cemû mâ yeteklemu fih. Kâle ve innemâ enşe'tu hâza'l-

Genellikle Orta Asya ve bilhassa Pamîr İsmailîleri arasında en kabul gören ve ünlü kitap “Vech-i din” adlı eserdir. Mezhebdâşlarının yaşam öyküsü ve vefatlarına dair meselelerde pîrler ve halîfeler bu esere müracaat ederler. Pamîr İsmailîleri için bu kitabın en önemli kısmı on birinci fasıldır. Okuma yazma bilen her İsmailî, akidesini sağlamlaştırmak için –bu eseri okuma izni varsa– mutlaka on birinci fasla ayrı bir önem verir. Bir diğer eserimizde² zikrettiğimiz gibi bunlar, bu faslın kendi mezheplerinin bütün esaslarını kapsadığını varsayarlar. Onlara göre bu fasılda “bütün kanun ve bütün peygamberler” mevcuttur. Gerçekte bu bab bütün kitabı içeren 51 bab içinde en büyüğü olup “Kelime-i Şehâdet Lâ İlâhe İllallah Hakkında” başlıklı olandır ve İsmailî akîdelerinin ana çizgilerini içerir. İslam ile hiçbir ilişkisi olmayan İsmailî mezhebi, kendine has dinî ve kısmen siyasî amaçlarını, İslam perdesi altında ne şekilde saklamış olduğuna bu bab mükemmel bir örnek oluşturur.

İslâmiyet’in temelini teşkil etmekle birlikte, kelime-i şehadet – ki Orta Asya’da bütün cami, medrese ve hângâhların kapısında “miftâhu’l-cenne lâ ilâhe illallah” suretinde yazılır- ve İsmailîlerin akidesine göre pek çok sırrı içerir. Onlara göre yalnız kelimelerde değil bu cümlelerin her harfinde, hece ve seslerinde esrareniz anlamlar vardır. Bununla beraber biz burada İsmailîlerin çok belirgin olan bu dinî ifadenin tefsîr ve te’vilinde ne kadar ifrata düştüklerine ve bu tefsîr ve te’villeriyle İslamiyetin esasına taban tabana zıt olan akîdelerini mezhebdâşlarının kalplerine nasıl yerleştirebildiklerine şahid oluyoruz.

İsmailiye mezhebini kuranlar ileri görüşlü siyasîler, büyük âlim ve filozoflar, insan ruhunun hürriyeti yolunda mücadele eden mücahidler ve aynı zamanda ruhiyatçı idiler. Halk kitlesine kendi akide ve prensiplerini benimsetmek için halkın dinî akidelerinden

mizane min kelimetî’ş-şehâdeti ve terkîbihâ mine’n-nefyi ve’l-isbâti evi’n-nefyi ve’l-istisnâ’ kâle femâ huve mustehikku’n-nefyi bâtilun ve ma huve mustehikku’l-isbât hakkun. Vezene bizâlike’l-hayru ve’ş-şerru ve’s-sıdku ve’l-kizbu vesâiru’l-mütezâdât. *Milel ve Nihal*, Şehristânî.

² “İsmailî Yazma Eserlerinin Tavsîfi” *Rus Sanat Akademisininin Haberleri*, 1980, s. 2186.

istifade etmek yolunu tutmuşlardır. İsmailîlerin bütün maksat ve gayeleri, halk kitlesi üzerinde tam olarak hâkimiyet kurmak, onları kendilerinin istedikleri yöne sevkedebilmek idi. Bunun neticesidir ki nihayet bütün İsmailî prensipler “İmamı’z-zamana bilâ kayd u şart teslim-i nefis” den ibaret olarak kalmıştır. İsmailî kurallardan birinde “Zamanın imamını tanımadan ölen kişi kâfirler gibidir”³ denilmesi boşuna değildir. İnanmış olan insanlar cahil olanların maruz kaldıkları cehennem azabından kurtulmak için samimi bir kalp ile çalıştılar. İsmailîlerin elinde din, bu gibi saf vatandaşları itaate getirmek vasıtasından başka bir şey değildi. Siyasî maksatlardan daha yüce olan ideal ve gaye ise, eski felsefî ilimlerin mefhumlarından ibaret olan “ilim ve fen, dinden yücedir” prensibi idi. Bu esas, yalnız gösteriş için İslam perdesiyle örtülmüştü. Gayet basit ve açık prensipleri ihtiva eden İslam’ın akideleriyle eski Yunan ve Doğu Roma’nın felsefî prensiplerinden uydurulan bu karmaşık mezhep prensipleri bunların kuvvetli teşkilatlarının gerçek siyasi menfaat ve gayelerini çok mükemmel bir şekilde kapatıyordu. Bu kuvvetli teşkilat, itibarlarının doruğuna ulaşan hâkimiyetini insanların yüksek duyguları üzerine kurmuştu. Din yönünden kendilerine yakın olup da, ruh itibarıyla yabancı olanlara karşı kin ve nefret beslerler. İlim ve dinsizliğe şiddetli muhabbet duyarlar. Kabiliyetli ve âlim kişilerden oluşan etkin insanları seçerler. Kendi prensip ve düşüncelerini beynelmilel halk kitlesine propaganda yaparlar. Her türlü siyasî duruma dinî-ilmî nazariyelerle uyum sağlayabilirler. Cömertlikle ya da satın almakla taraftarlar kazanırlar. Düşmanlarını gizli bir şekilde zehirler ve katlederler. İşte teşkilatın dayandığı esaslar bunlardır.

“Vech-i din” de, bilhassa onun 11. faslında geçen İsmailî akideleri yalnız bugünkü Pamîr, Buhara ve Fergana’da yaşayan İsmailî fırkasına ait akideler olmayıp, asırlarca önce –İsmailîlerin ayrı bir hilafet vücuda getirerek birçok İslam devletinin dinî ve siyasî teşkilatlarını sarstıkları vakit- batıdan getirilmiş akidelerdir. 1901 senesinde Pamîr “pîr”lerinin Prens Bobrenski’ye⁴ “Vech-i din”

³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 147.

⁴ Bobrenski, *İsmailî Mezhebi*, s. 14-16.

kitabı Nasır Husrev'in Kûhistân'da konuşulan dil yani farsça kaleme aldığı "Mevla Şonizore?"* isimli eserinin tercümesidir" dedikleri hakikatten pek uzak olmasa gerek.

Dokuzuncu asırda Mısır'da hüküm süren Fatımîlerden Ebû Temîm Mustansır Billah (487/1090) –ki İsmailîlerin imamı ve padişahı idi- kendine halef ve veliaht olarak büyük oğlu "Nizâr"ı tayin etmiş ve yakınlarına kendisini imam sıfatıyla takdim etmişti. Sonra Mustansır bu hakkı "Nizâr"dan çekip aldı. Fakat birçok İsmailî "Nizâr"a sadık kaldı ve onu imam olarak kabul etti. Mustansır'ın İran'da yaptırdığı İsmailî propaganda Nizâr namına devam ettirildi.⁵ İran'da yapılan bu propaganda iki önemli şahıs tarafından yönlendiriliyordu. Bunlardan biri önce "nakîbu'l-imâm" gibi mütevazı bir unvana sahip olan Hasan Sabbah idi. Sonra bu zat Kazvîn civarında Alamut'a yerleşerek muasırı olan sultanlara gücüyle üstünlük sağlamıştır. Esrarengiz ve efsanevi bir kuvvete malik olan "Şeyhu'l-Cebel", Kûhistan ve Rudbâr İsmailîlerinin (Haşşaşîn/Assasian) büyük amiri olup etrafına dehşet saçmıştır. İkincisi meşhur İran şairi, Allah'ı arayan filozof Nasır Husrev'dir ki, hayatının sonuna kadar İsmailî propagandası yapmış, nihayet Bedahşân'ın yalçın kayalardan müteşekkil dağlarında Yomgân nehri (Cürm nehri de denilir) kıyısında ölmüştür. Dokuzuncu asırda faaliyet içinde buldukları çevrede yaşamış insanların torunları; Doğu İsmailîliğinin bu iki havarisini asırlarca hatıralarında muhafaza etmişlerdir. On beşinci asırda yaşayan İranlı bir yazara göre, Kûhistan'ın bazı köylerinde, "Hasan Sabbah haracı" ayrılır ve onun mezarına gönderilirdi. Hatta yaşlı kadınlar eğirdikleri iplerin her on yumağından bir tanesini "İmam Hasan Sabbah öşrüdür" diye onun namına ayırırlardı.⁶ Nasır Husrev ise hala bugün bile Pamîr İsmailîlerin zihinlerinde yaşamaktadır. Onun Yomgân nehri sahilindeki mezarı yalnız Rusya ve Afganistan'dan gelen ziyaretçiler tarafından değil, Hindistan, İran ve Çin'den gelen ziyaretçilerin de ziyaretgâhıdır.

* Mütercim tarafından okunamadığı için karşısına soru işareti konmuştur. (Yayına hazırlayanın notu)

⁵ İbn Muyesser, *Ahbârü Mısır*, s. 28, 37, 65, 67, 68.

⁶ Muînuddin Muhammed el-İsfizârî, *Ravzatu'l-cennât*, 58b-59a.

Tarihin derinliklerine baktığımızda, Mısır Fatımîlerinin parlak bir dönemden sonra iktidarını tamamladıklarını görürüz. Gizli ve korkunç katilleri, müridleri üzerinde esrarengiz ve sınırsız hâkimiyetleri ile cihana dehşet saçan “Şeyhu’l-cebel”ler o dönemde yaşamışlardır. Bunların küçük Asya ve İran’daki müstahkem sarayları ortadan kalkmış, düşman saldırılarına alabildiğince göğüs geren Alamut istihkâmından iz ve eser kalmamış,⁷ dostları da düşmanları da yok olmuştur. Eski çağlarda insanların kalbini büyüleyen, ruhlarında derin izler bırakan o medeniyet tamamen ortadan kalkmıştır.

İşte biz bu parlak geçmişi günümüzle kıyaslıyor ve söz konusu geçmişin günümüzde bir etkisinin olup olmadığını görmek istiyoruz.

Eski güçlerini ve konumlarını kaybeden Doğu ve Batı İsmaililer, dağınık bir hale gelmiştir. Bununla birlikte bugün de geniş bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Birbirine kaynaşmış olan tarihi yazgıları, İsmailîlerin ümidini uzak batıdan uzak doğuya yönlendirmiştir. Bugün imamları Bombay şehrinde yaşamaktadır. Onun mezhebdaşları üzerindeki hâkimiyeti Akdeniz sahillerinden Hint okyanus sahillerine ve Hotan’a dek uzanır. İmamın dinî kişiliği de zaman ve vaziyete göre değişmektedir. Günümüzün imamı, Oxford üniversitesi mezunu ve İngiliz hükümeti tarafından kendisine “devletmeâb” unvanı verilen tüm “İslam cemiyeti”nin reisi sıfatıyla anılan, sosyal ve siyasal büyük mevkii elde etmiş bir zattır. Bu zat Fatımîler neslinden Seyyid Muhammed Şah (Ağa Han)’dır.⁸ Şüphe yoktur ki, zaman ve siyasi durum gereğince İsmaililiğin maksat ve gayesi, propaganda şekilleri ve ideal yönünden diğer kimselere etki etmek yolundaki usulleri, günün şartlarına göre değişmektedir. Onlar eskisine göre daha zarif, şeffaf ve belki de daha faydalıdır.

⁷ Bu husustaki malumatımızı M. Bloshe’ye borçluyuz. Alamut ve diğer İsmailî istihkâmlarının hiçbir iz bırakmadan yeryüzünden kayboldukları şüphesiz varsayılabilir.

⁸ Ağa Han ünvanı bu makamı elde edenlere verilen genel bir unvandır. Bunda bir ruhun çeşitli bedenlere hulûl etmesinin, yani tenasuhun izini bulmak mümkündür.

Yukarıda zikrettiğimiz 19. Asır dinler ve mezhepler tarihi müellifi çok doğru olarak; “İsmailîlerin her devirde daileri ve her zaman her dilde ifade edecekleri yeni doktrinleri vardır.” Şeklinde tespitte bulunmuştur.⁹

Biz yirminci asırda bile Şehrîstânî'nin bu sözünün ne kadar doğru olduğunu görüyoruz: İsmailîlik kendisine mahsus akideleri, batınîliği şaşırtıcı bir şekilde her zaman ve zeminle uyumlu hale getirerek bugüne kadar yaşayabilmiştir. Bugünkü imam da eski akidelerin imamı –yani geçmiş seleflerinin mücessem ruhu- olmakla kalmıyor, belki o öyle bir zattır ki büyük zaferleri ve neticeleri kendi varlığında taşır. O, bütün imamların, resullerin ve Ali'nin ruhudur.¹⁰ Bu imam yalnız İngiliz sömürgelerinde değil bütün İslam âleminde çok önemli bir yer elde etmiştir.

Şunu da ilave etmek gerekir ki, Batı ve Doğu İsmailîliğine ait elimizde bulunan belgeler çok sınırlı olduğundan biz, ne yazık ki, bunların felsefe ve prensiplerinin bir başkasıyla ne derecede uyuştuğunu bilemiyoruz. Mamafih bazı bilgilere göre, bunlar arasındaki fark, akide yönüyle olmayıp yalnız şekil yönünden olduğu görülür. Doğu İsmailîliğinde görülen bazı farklar, bir yönden halkın eski akidelerinin kalıntıları iken, diğer yönden de burada bulunan eski din ve mezheplerin mirasıdır. Pamîr İsmailîlerinin bazı akidelerine dikkat edilirse İsmailîlik akidesine yabancı olan bazı unsurları içerdiği görülür. Mesela; mezarlara hürmet, bazı taşları mukaddes sayma, tenasühe inanmak gibi akideler diğer inançlarla yan yana yaşamaktadır.¹¹

⁹ *Milel ve'n-Nihal*, c. I, s. 147. “Vekânet lehum da'vetun fi külli zemânin ve makâletun cedidetun bi-kulli lisanin”

¹⁰ Pamîr İsmailîlerinin hergün okudukları bir duanın şerhinde biz şu ibareyi görüyoruz: “Hazreti Ağa-yı Han rûh-i pür-fütûh peygamberân ve Ali dâred.”

¹¹ “Pamîr İsmailîlerinin ve Nâsır Husrev'in tenasüha ait talimatlarındaki tenakuzlar.” *Orta Asya Daru'l-fünunu Buluntuları*. No. 9, sene 1925, s. 103, unvanlı makalemizde yazdıklarımıza ilave olarak, geçen sene bize (anlatılan?) Afganistan/Gur'lu bir İsmailînin hikâyesini nakledebiliriz. Onun hikâyesine göre halihazırda bulunan bir halife (“pirin” halefi) akraba ve dostlarını toplayarak onların huzurunda bütün günahlarından tevbe eder. Sonra hazırandan, öldüğü zaman ruhunun bir şeyden diğer bir şeye girerek fazla azap olunmamasının çaresini bulacaklarına dair yemin alır. Bunların yemininden sonra halife onlara, canını teslim ettiği zaman kamışlıkta dolaşan yabani domuzlardan otuz tanesinin

“Vech-i din”den tercüme ettiğimiz 11. Babın dipnotlarında, Batı ve Doğu İsmaililiğin bazı farklarını ortaya koyduk. Okuyucularımız bunların, esas akidelere ait olmayıp kavramların ve ıstılahların tanımlarına ait olduklarını görecektir. Bununla birlikte dipnotta mümkün olduğu kadar İsmaililerin bazı ıstılahlarını açıklamaya çalıştık. Bu açıklamalarımızdan bazısı bizzat İsmaililerin kendilerinden öğrendiğimize ve bazıları da kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgilere aittir. Başka bir makalemizde bahsettiğimizden dolayı, bu mukaddimemizde İsmaililerin temel akidelerine temas etmedik.¹² Zaten bu akideler “Vech-i din”den tercüme ettiğimiz 11. Babda da açık bir şekilde görülecektir.

BATINÎLERE DAİR BAZI KAYNAKLAR

Barthould, *Islam*, Petergrad 1918

Kont Bobrenski, *Orta Asya’da Rus ve Buhara Ülkelerinde İsmailîler*, Moskova 1902

Casanova, P. “A Doctrine Secrète dez Fatimidez d’Egypte”, *Le Cairo* 1920, *Extrait du Bulletin de l’Inst. Franç. Dearchéol, Orient*, t. XIII

Guyard, S., *Fragments Relatits á la Doctrine des Ismaelîz*. Feyte publié pour la premtère fois avec une traduction campléte el de notez. Paris 1874

Horten, M., *Die Speculaative und positive Theologie dez Islam*. Leipzig 1912

Hughez, h., *A Dictionary ot Islam*. London 1895

Ivanov, W., *Ismailitica*. “Mem. Ot Asiatic Society ot Bengal” vol. VIII, N, P-76 Calcutta 1922

Ibn Muyassar, *Annalez d’Egyte (Les Khalitez Fatimidez) Fextarabe (el-Cüz’ü’s-sânî min ahbârî Mısr te’lif Muhammed bin Ali bin Yusuf bin Celb el-ma’rûf bi- ibn Muyesser)* Édite p. M.H. Masse l’Caire 1919

Nicholson, R. A., *Studiez in Islame Mysticism*, Cambridge 1911.

biri birinin ardı sıra öldürülmelerini emreder. Çünkü ruh çıktığı zaman o domuzlara hulul edecektir. Onlar öldürülünce birkaç dakika içinde ruhunun tenasüh seyahati bitmiş olacak, ruh tekrar kendi cesedine dönecek ve halife de uzun zaman azaptan kurtulmuş olacaktır.

¹² Semenov, “Şoğnan İsmailîleri Akidelerinden”, *Mîr-i İslamia Mecmuası*, dördüncü kitap, 1912, s. 523-561. Fransızca tercümesi: *Revue du Monde Mussulman*, 1913, s. 203-280.

- P. Abrejinski, *Eski Ehl-i Kelamın Te'lifleri*, Moskova 1867
- Aziz Diogenes Apiopakit, *Semavi Hiyerarşi Hakkında*, Moskova 1867
- Ispaski, A. "(Hıristiyanların) Cihan Nedveleri Derununda Akidelere Ait Hareketler" Sergiyev Pasad 1914
- Hamdullah Kazvîni, *Tarih-i guzîde*, Kîb külliyyatı. Prof. Braun neşri, Londra-Leiden 1910
- Hafız Gulam Halim bin Şeyh Kutbü'd-din Ahmed bin Şeyh Ahmed Abdulfeyz ed-Dehlevi *Tuhfe-i İsnâ Aşeriye*, Le Geneve baskısı.
- Seyyid Muzaffer Ali Şah Allahî, *Cevâhir-i Gaybî*, Le Geneve neşri.
- Handemir, *Habîbu's-Seyr*, Tahran baskısı.
- Debistanu'l-Mezahib. Bombay baskısı.
- Yusuf Karabağî, *Risale-i Batıniyye*. Bu nüsha elimizdedir. Son dönemlerde Buhara'da yazılmıştır. Tarihsiz.
- Molla Muinu'd-din Muhammed el-İsfizârî, *Ravzatu'l-Cennât fi Evsâfi Medineti'l-Herât*, M.S. Anderiyev nüshası. 17. Asra ait olmalıdır.
- Mirhond, *Ravzatu's-Safâ*, Le Geneve baskısı.
- Nasır Husrev, *Zâdu'l-Musâfirîn*, Berlin baskısı.
- Zekeriya Kazvîni, *Acâibu'l-Mahlûkât*, farsça tercümesi. Le Geneve baskısı.
- Ebu'l-Mansûr Abdu'l-Kâhir bin Tahir bin Muhammed el-Bağdadî. *Kitâbu'l-Fark Beyne'l-Firak*, Kahire Baskısı.
- Şehrîstanî, *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, Toncure neşri. Londra baskısı.
- Abdurrezzak el-Kâşânî, *Kitabu Mustetâb Istilâhâtu's-Sûfiye*, farsça tercümesi. Bombay baskısı.
- Şeyh Muhammed A'lâ bin Ali et-Tehanevî, *Kitabu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, Kalkuta baskısı 1862.
- Abdurrahim bin Ahmed Sir, *Keşfu'l-lugât*, Le Geneve baskısı.
- Heft-i bâb*. Bu eser Nasır Husrev'e nispet ediliyor. Asya müzesinde 1918 yılı defteri ve 1155 numarada kayıtlıdır.

